

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v96.2022.8>

Т. П. Попович

РОЗУМІННЯ ОBOB'ЯЗКУ У ПРИРОДНО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ Г. ГРОЦІЯ ТА Б. СПІНОЗИ

Постановка проблеми. Значимість й водночас цікавість трактування обов'язку в контексті природно-правової школи Нового часу пов'язуються з тим, що тут мислителі намагались всеохоплююче представити людину як природну і соціальну істоту. Завдяки цьому, як наслідок, сформувалось вчення про природний і громадянський стани людини: яким чином один переходить в інший, як вони між собою пов'язані, як на кожному рівні реалізовує себе обов'язок тощо. Саме на рівні громадянського стану людина не просто втілює свою соціальність, але реалізовує її у державі, в якій наявний широкий спектр різного роду зобов'язань (громадян (підданих), суверена (верховної влади)), що ґрунтуються на природних і позитивних законах. Безсумнівно, обов'язки в школі природного права тісно пов'язані з природними правами і природними законами. В одному випадку вони слугують тому, аби людина ствердилась у стані природному, в іншому ж – щоб реалізувала вповні свій стан громадянський.

Стан наукового дослідження. Слід відзначити, що аналіз проблематики природного права в концепціях мислителів Нового часу досить широко представлений у сучасній науковій літературі. Серед провідних дослідників зазначимо: Й. Бакгаус, Л. Венеція (L. Venezia), Т. Вест (T. West), Р. Веттерлі (R. Vetterli), І. Галкіна, О. Гірке, О. Горяїнова, Г. Денцер Е. Етьейбо (E. Etieyibo), Т. Карбонно (T. Carbonneau), Н. Малкольма (N. Malcolm), Ф. Оуклі (F. Oakley), В. Піскунова, А. Рпачинські (A. Rpaczynski), М. Філаретова, Г. Фрамбаха, Я. Хантера (I. Hunter), С. Цурбухена, Дж. Чарвета (J. Charvet) та ін. Разом із тим, варто визнати, що відсутнім залишається концептуалізований і систематизований виклад питання стосовно природи і форм реалізації обов'язків крізь призму природно-правових теорій.

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу розуміння категорії обов'язку у природно-правових концепціях Г. Гроція та Б. Спінози.

Виклад основного матеріалу.

1. Г. Гроцій. Уявлення голландського мислителя про обов'язки віднаходимо в працях «Вступ до голландської юриспруденції» та «Про право війни і миру». Так, у першій з праць обов'язок розглядається як акт людини, яка дотримується принципів честі, і стосується або безпосередньо неї самої, схилиючи діяти розсудливо, розважливо, мудро тощо, або ж іншої людини. Обов'язки, скеровані щодо іншої особи, Г. Гроцій поділяє на три види: обов'язок прихильності, обов'язок добросовісності та обов'язок відшкодування шкоди. Так, обов'язок прихильності походить з природного почуття товариськості як вродженого в усіх людях. Він полягає у тому, аби робити добро всім людям наскільки це можливо без спричинення шкоди самому собі. В свою чергу, обов'язок добросовісності пов'язаний із різним вираженням мови, і полягає

у говорінні правди і дотриманні людиною обіцянок, які вона на себе взяла і про які висловила [1, с. 282–283]. Щодо обіцянок, то їх предметом може стати кожна річ чи дія [1, с. 310]. Обов'язок відшкодування шкоди реалізується, до прикладу, в ситуації зі злочином. Зокрема, винний, окрім того, що повинен понести покарання за вчинене, зафіксоване позитивним правом, також зобов'язаний зробити репарацію на користь постраждалого – в обсязі спричиненої шкоди. Якщо покарання втілюється через судові рішення, то репарація такого не потребує. Обов'язок здійснення репарації поширюється й на спадкоємців правопорушника [1, с. 425–426].

Нідерландський вчений виходить з того, що, з точки зору природного права, ніхто не може зобов'язати іншого, адже обов'язок ґрунтується на владі, яку кожен має щодо своїх дій, а тому ніхто не володіє подібною владою над діями інших. Втім, у даному твердженні містяться деякі винятки. Вони стосуються категорій осіб, які можуть зобов'язувати інших. До прикладу, батьки – дітей, опікуни – неповнолітніх, купці – агентів тощо [1, с. 288–289]. Г. Гроцій визначає вимоги, яким має відповідати обов'язок. Передусім, він має ґрунтуватися на вільному волевиявленні особи. Відповідно, ті, хто не здатні висловити таку волю (до прикладу, психічно хворі), не можуть бути зобов'язаними. Окрім цього, ніхто не може бути зобов'язаним щодо дій, виконаних з помилки чи через введення в оману шахрайством. Ніхто так само не може себе зобов'язати щодо предметів, які є неможливими чи незаконними загалом чи окремо для особи [1, с. 286–287].

Ідеї Гроція про обов'язки також можемо простежити у його найбільш відомій праці «Про право війни і миру». Перш за все, з обов'язковістю пов'язане розуміння вченим права як такого (закону, правила). Це «правила моральних вчинків, які зобов'язують до виконання певної належної дії». Вказівка на «належну» дію пов'язана з тим, що право, з погляду Гроція, стосується предмету справедливості [2]. Відтак, право природне являє собою припис здорового глузду, яким та чи інша дія визнається чи морально ганебною, чи морально необхідною. Звідси, така дія або заборонена або приписана [2]. На члена суспільства покладаються обов'язки, що впливають з природної справедливості, яка прагне до встановлення гармонії між частиною і цілим [3].

Нідерландський мислитель зазначає, що обов'язки можуть виникати як із існуючих, так і з неіснуючих речей. З існуючих речей впливає обов'язок у міру сил сприяння тому, щоб річ потрапила в наше володіння. Ним зв'язаний той, хто має річ у своєму володінні. Із запровадженням приватної власності між власниками ніби на підставі договору сформувалось суспільство, де, якщо хтось отримає у володіння чужу власність, має повернути її власнику. Стосовно виникнення обов'язків з неіснуючих речей йдеться про те, що, у випадку, коли хтось збагатився за рахунок чужої речі, поки власник її не мав у своєму володінні, він стає зобов'язаним відшкодувати стільки, наскільки він збагатився за рахунок відповідної речі [3].

Окремо Г. Гроцій роздумує над зобов'язаннями, які впливають із обіцянок. Так, виділяються три ступені виявлення волі щодо майбутніх дій. Перший – виявлення існуючої в теперішньому волі щодо майбутнього. Тут не вимагається збереження наміру в подальшому. Другий ступінь – обіцянка, яка накладає обов'язок, однак не надає права іншому (до прикладу, вірність, милосердя, вдячність тощо). Третій ступінь, нарешті, означає обіцянку, яка накладає обов'язок,

що надає право іншому. Мова йде про обіцянку щось уступити чи щось виконати [3]. Головна вимога, яка необхідна для надання обіцянок, зводиться до того, щоб людина перебувала в здоровому глузді. Для дійсності обіцянки важливо також, аби її предмет був чи міг бути у владі того, хто її дає. Крім цього, щоб через обіцянку відбулась передача права, необхідне її прийняття [3].

Розгляд обов'язків має місце в Г. Гроція і у сенсі реалізації верховної влади в державі. Варто зауважити, що держава встановлюється для забезпечення громадського спокою, а тому вона володіє верховним правом над людьми та їх надбанням, що є необхідним для здійснення державних цілей. Тому держава може накладати заборону на право спротиву владі задля забезпечення миру й порядку [3]. Відзначимо також, що всіх правителів зв'язують право природне і право божественне, навіть якщо стосовно них вони не надавали жодних зобов'язань. Водночас верховна влада не перестає бути такою у ситуації, коли правитель зобов'язе себе якими-небудь обіцянками. Якщо правитель вчинить діяння всупереч прийнятому на себе зобов'язанню, воно лише отримає неправомірний характер [3]. Однак, якщо правителі, що перебувають у підкоренні народу чи з самого початку отримали від нього владу, порушать закон чи вчинять злочин проти закону або держави, то їм можна протівитися силою й навіть слід карати смертю [3].

2. *Б. Спіноза*. На окрему увагу заслуговують і погляди відомого представника школи природного права, нідерландського філософа Б. Спінози. У «Богословсько-політичному трактаті» ним розрізняються природне і громадянське право. Перше «визначається не здоровим глуздом, але бажанням і міццю». Людина «зобов'язана жити й зберігати себе, наскільки на це є сил, керуючись тільки імпульсом бажання». Виходячи з цього, все, що людина вважає для себе корисним, вона може в різний спосіб присвоювати і захоплювати [4, с. 177–178]. У свою чергу, громадянське право кожного зумовлено потребою у безпеці, базується на договорі й передбачає підкорення бажання розуму, яким і мають скеровуватися всі дії індивіда [4, с. 179]. Для філософа суспільний договір являє собою «своєрідні триваючі правовідносини, дійсність яких укорінена в вимогах існування і самозбереження, що врегульовані розумом» [5, с. 24].

Б. Спіноза називає верховну владу не тільки правом, але й обов'язком. Залежно від того, в руках кого знаходиться цей обов'язок, різниться форма правління (демократія, аристократія, монархія) [6, с. 110]. «Верховна влада зосереджена абсолютно у руках того, на кого за загальною згодою покладена турбота про справи правління» [7, с. 257]. Всі повинні їй підкорюватися, оскільки перенесли на неї свою силу (міць). Необхідність такого підкорення аргументується двома факторами: по-перше, оскільки розум керує урядом, останній піклується про загальний добробут; по-друге, індивідуальні переваги від покори є більшими, ніж ціна непослуху [8, р. 109]. Індивід, який вирішив підкорюватися всім наказам держави, чинить згідно зі своєю безпекою і користю [7, с. 260]. Навіть якщо підданий вважає якийсь закон несправедливим, все одно він перебуває під зобов'язанням його виконувати [7, с. 261]. Сама ж верховна влада не зв'язана жодним законом. Однак їй «кожен зобов'язаний підкорятися чи добровільно, чи під страхом ... покарання [4, с. 181]. Збереження держави, переконаний мислитель, залежить головним чином від вірності підданих, їх чеснот і душевної постійності в виконанні приписів [4, с. 190].

Б. Спіноза обумовлює зв'язок обов'язку із законом. Останній в його абсолютному сенсі являє собою те, що змушує кожного індивіда діяти певним відомим і визначеним чином. У більш вузькому ж сенсі це «спосіб життя, що приписується людиною собі чи іншим для певної цілі» [4, с. 54–55]. Закони поділяються мислителем на божественний (служує досягненню вищого блага, тобто істинного пізнання Бога і любові до нього) і людський (служує охороні життя держави) [4, с. 55].

Висновки. Таким чином, дослідивши категорію обов'язку крізь призму поглядів нідерландських представників природно-правової традиції Нового часу можна відзначити наступні особливості. Найвагоміша асоціація в аспекті розуміння обов'язку в Г. Гроція пов'язана з тим, що останній покликаний втілювати у собі справедливість у суспільстві. Дотримання і добросовісне виконання обов'язків свідчить про високу свідомість людини, яка дала згоду вийти зі стану природного й вступити в стан громадянський. Взяти на себе зобов'язання означає реалізувати вимоги соціальності, здійснити надані обіцянки, відшкодувати спричинену шкоду тощо. Усе це демонструє впорядкованість життя індивіда, його гармонування з соціумом і верховною владою, якій він добровільно вирішив підкорятися. Що ж до Б. Спінози, то його позиція стосовно трактування обов'язків є схожою до концепції Т. Гоббса – як у сенсі того, що вони слугують запорукою збереження й нормального функціонування держави, а також щодо сприйняття абсолютної необхідності підкорюватися верховній владі, її законам. Особливість же вчення філософа полягає у тому, що виконання обов'язків (зокрема, в громадянському стані людей) – це вимога розуму, яка зумовлює потребу підкорити власні бажання на користь колективного цілого. При цьому індивід, який виконує покладені на нього обов'язки, діє, перш за все, керуючись інтересами власної безпеки.

Література

1. Гроций Г. Введение в голландскую юриспруденцию. Киев : Центр учебной литературы, 2021. 466 с.
2. Гроций Г. О праве войны и мира. Книга первая. URL: (дата звернення: 13.10.2022).
3. Гроций Г. О праве войны и мира. Книга вторая. URL: http://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn2.pdf (дата звернення: 13.10.2022).
4. Спиноза Б. Богословско-политический трактат. *Сочинения в 2-х томах*. Т. II. Санкт-Петербург : Наука, 1999. С. 5–246.
5. Галкин И. В. Политико-правовые идеи в монистической философии Бенедикта Спинозы : автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец. : 12.00.01. Москва, 2013. 37 с.
6. Окладна М. Г. Бенедикт Спіноза: державно-правова концепція. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 103–115.
7. Спиноза Б. Политический трактат. *Сочинения в 2-х томах*. Т. II. Санкт-Петербург : Наука, 1999. С. 247–330.
8. Lane J.-E. Spinoza's political theory: naturalism, determinism and institutionalism. *Open Journal of Philosophy*. 2017. № 7. P. 105–115.

Анотація

Попович Т. П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Г. Гроція та Б. Спінози. – Стаття. Стаття присвячена аналізу проблематики обов'язків у світлі поглядів голландських мислителів Г. Гроція та Б. Спінози. Автором наголошується, що значимість й водночас цікавість трактування обов'язку в контексті класичної природно-правової школи пов'язуються з тим, що тут філософи намагались всеохоплююче представити людину як природну і соціальну істоту. Завдяки цьому, як наслідок,

сформувалось вчення про природний і громадянський стани людини: яким чином один переходить в інший, як вони між собою пов'язані, як на кожному рівні реалізує себе обов'язок тощо. Саме на рівні громадянського стану людина не просто втілює свою соціальність, але реалізує її у державі, в якій наявний широкий спектр різного роду обов'язків, що ґрунтуються на природних і позитивних законах.

Так, найвагоміша асоціація в аспекті розуміння обов'язку в Г. Гроція пов'язана з тим, що останній покликаний втілювати у собі справедливість у суспільстві. Дотримання і добросовісне виконання обов'язків свідчить про високу свідомість людини, яка дала згоду вийти зі стану природного й вступити в стан громадянський. Взяти на себе зобов'язання означає реалізувати вимоги соціальності, здійснити надані обіцянки, відшкодувати спричинену шкоду тощо. Усе це демонструє впорядкованість життя індивіда, його гармонування з соціумом і верховною владою, якій він добровільно вирішив підкорятися.

Разом з тим, позиція Б. Спінози стосовно трактування обов'язків є схожою до концепції Т. Гоббса – як у сенсі того, що вони слугують запорукою збереження й нормального функціонування держави, так і щодо сприйняття абсолютної необхідності підкорюватися верховній владі, її законам. При цьому, обумовлюючи зв'язок обов'язку із законом, останній в його абсолютному сенсі являє собою те, що змушує кожного індивіда діяти певним відомим і визначеним чином. У більш вузькому ж сенсі – це спосіб життя, що приписується людиною собі чи іншим для певної цілі. Виконання обов'язків, на думку філософа, – це вимога розуму, яка зумовлює потребу підкорити власні бажання на користь колективного цілого. Водночас індивід, який виконує покладені на нього обов'язки, діє, перш за все, керуючись інтересами власної безпеки.

Ключові слова: обов'язок, природне право, природний стан, громадянський стан.

Summary

Popovych T. P. Understanding of the obligation in natural law concepts of H. Grotius and B. Spinoza. – Article.

The article is devoted to the analysis of the problem of obligations in the light of the views of the Dutch thinkers H. Grotius and B. Spinoza. The author emphasizes that the significance and, at the same time, the interest of the interpretation of obligation in the context of the classical natural law school is connected with the fact that here philosophers tried to comprehensively present a person as a natural and social being. Thanks to this, as a result, the doctrine of the natural and civil states was formed: how one transitions into another, how they are interconnected, how obligation is realized at each level, etc. A person not only embodies his sociality at the level of civil states, but realizes it in the state, which has a wide range of various obligations based on natural and positive laws.

Thus, the most significant association in terms of the understanding of obligation according to the teaching of H. Grotius is related to the fact that the obligation is called to embody justice in society. Observance and conscientious performance of obligations testifies to the high consciousness of a person who has given consent to leave the natural state and enter the civil state. To undertake obligations means to implement the demands of sociality, to fulfill the promises, to compensate for the damage caused, etc. All this demonstrates the orderliness of an individual's life, his harmony with society and the supreme authority to which he voluntarily decided to obey.

At the same time, the position of B. Spinoza regarding the interpretation of obligations is similar to the concept of T. Hobbes – both in the sense that they serve as a guarantee of the preservation and normal functioning of the state, and in terms of the perception of the absolute necessity to obey the supreme authority, its laws. Establishing the connection between obligation and law, B. Spinoza believes that the law in its absolute sense is what forces each individual to act in a certain known and determined way. In a narrower sense, it is a way of life attributed by a person to himself or others for a certain purpose. Fulfillment of obligations, according to the philosopher, is a requirement of the mind, which determines the need to subdue one's own desires for the benefit of the collective whole. At the same time, the individual who fulfills the obligations assigned to him acts, first of all, guided by the interests of his own security.

Key words: obligation, natural law, natural state, civil state.